

Kjetil Ansgar Jakobsen

NORSK HØST

Kjetil Ansgar Jakobsen (f. 1965) er en norsk historiker, sakprosaforfatter, og spesialist på nyere fransk, tysk og norsk kultur- og idéhistorie. Han skriver Erling Viksjøs bygninger i regjeringskvartalet inn i en norsk arkitekturhistorie preget av konflikt.

Likhet er ikke et norsk eller skandinavisk særtrekk. Forskjellene i inntekt og formue har historisk sett vært like store i Norge som i andre europeiske land, og det gjelder enten man ser til vikingtiden eller til 1800-tallet. Den skandinaviske likheten ble kjempet fram av arbeiderbevegelsen rundt midten av det 20. århundret. I 1920-årene, for under hundre år siden, kunne britiske aviser advare mot det de kalte «norske tilstander», med bitter klassekamp og endeløse streiker og lockouter. Men så endret norsk samfunnsliv seg. Arbeid og kapital fant sammen i et inntektspolitisk samarbeid som har gitt små inntektsforskjeller og lav arbeidsledighet. En sjenerøs velferdsstat med universelle ytelser ble bygget ut. Boligmarkedet ble regulert, og Husbanken satte nordmenn flest i stand til å eie sin egen bolig. Gullalderen var Gerhardsen-epoken etter andre verdenskrig. Dyktig samfunnsstyring og et sterkt fellesprosjekt overvant samfunnslivets tyngdelover og skapte et ualminnelig egalitært samfunn. Men allerede på 1980-tallet tok forskjellene til å øke igjen. Likhet er ikke naturgitt i Norden.

Ingen steder fornemmer man bedre enn på Hammersborg i Oslo hvordan det moderne Norge er formet i kamp mellom motstridende krefter. Ta plass på trappene foran Deichman og la blikket vandre! Du sitter mellom Trefoldighetskirken fra 1858, Deichman hovedbibliotek (åpnet i 1933) og Y-blokka fra 1969. De estetiske kontrastene er voldsomme. Alle tre bygg ble reist som stolte uttrykk for sin tids stat og demokrati. Likevel misliker, ja hater de, hverandre.

Hammersborg, den lille høyden over Oslo, fikk på 1800-tallet oppnavnet «Det norske Akropolis». Embetsmannsstaten bygde sykehus her og plasserte tre kirker på høyden: Trefoldighetskirken, Sankt Olavs domkirke og Johanneskirken. Kirkenes stil og materialer markerte trygg tilhørighet til en luthersk kultur med sentrum i det nordlige Tyskland. Kirkene – også katolske Sankt Olav – er bygd i rød tegl, som i Lübeck, Hamburg og Danzig. Stilen er romantisk historisk, preget av det gotiske. Embetsmannsstaten var styrt av en selvbevisst utdanningselite med kulturelle og ofte også personlige bånd til Danmark og Tyskland. Alle kirkene ble tegnet av tyskfødte arkitekter: Alexis de Chateauneuf, Wilhelm von Hanno og Heinrich Schirmer.

Fra 1884 kom et nytt politisk system på plass, med parlamentarisme og politiske partier. Venstrebevegelsen som dominerte staten etter 1884, var en nasjonal borgerlig bevegelse med djerve ambisjoner for folkeopplysningen. Statsapparatet vokste, og viktige bygg ble lagt til området ved høyden midt i hovedstaden. Høyesterett sto ferdig i 1903, tegnet av nordmannen Hans Jacob Sparre. Tre år senere kom det nåværende Finansdepartementet, utformet av Henrik Bull i jugendstil. Bygget, som fikk et distinkt nasjonalt preg, skulle etter planen bare være første fløy i et stort H-formet regjeringsbygg på Hammersborg. I 1921 begynte reisningen av Deichman hovedbibliotek som et kunnskapstempel for Norges Akropolis. Ingen av disse prosjektene ble fullført. For Deichmans del minner en lang søylerekke som munner ut i ingenting, om en byggeprosess som ble stanset i 1933, da budsjettet var brukt opp og nyklassisismen for lengst hadde gått av moten. Det nasjonale borgerlige regimet fungerte dårlig i Norge. Historikerne har sett det i sammenheng med at det næringsdrivende borgerskapet manglet evnen til nasjonalt lederskap. I det norske storborgerskapet dominerte skipsrederne, og noen av de ledende politiske skikkelsene i disse årene var skipsredere. Det gjelder de tre statsministrene Christian Michelsen og J. L. Mowinckel fra Bergen og Gunnar Knudsen fra Porsgrunn. Men rederne var svakt forankret både nasjonalt og i hovedstaden.

Etter Jens Arup Seips berømte foredrag *Fra embetsmannsstat til ettpartistat* er det vanlig å dele det norske demokratiets historie i tre regimer. Embetsmannsstaten fra 1814 til 1884, den borgerlige flerpartistaten eller Venstrestaten fra 1884 til 1935 og deretter den sosialdemokratiske orden eller Arbeiderpartistaten fra 1935 eller 1945. Ordet regime brukes her, slik også biologene gjør det, om et relativt stabilt dynamisk system. Arbeiderpartiet tok makten i to runder, i 1935 ved Nygaardsvold og etter frigjøringen i 1945 ved Gerhardsen. «Ørnen blant partiene» beholdt makten i en generasjon. Med Høyblokka og Y-blokka ble det tatt et helhetlig grep for regjeringskvartalet, etter arkitekt Erling Viksjøs tegninger. Her, som på andre områder, viste den sosialdemokratiske orden handlekraft og styringsevne.

Verneviljen har vært svak på Hammersborg, noe som nok nettopp har sammenheng med at dette er maktens øye i Norge. Som allerede Aristoteles påpekte, handler statskunst om *kairos*, det vil si om å forstå sin tid og finne det rette øyeblikket for å handle. Hvert regime har villet prege høyden over hovedstaden med sin visjon og sin oppfatning av hva som er den gode stat og det gode liv. Noen av embetsmannsstatens fineste bygninger ble revet for å gi 1900-tallsbyggene plass. Johanneskirken forsvant i 1924, mens Empirekvartalet, tegnet av Christian Grosch tidlig på 1800-tallet, ble revet for å gi plass til Høyblokka og Y-blokka. Trefoldighetskirken, som er en av Norges mest monumentale, har fått stå. Men Deichman tar kirkens rom og dytter den ut i et veikryss, samtidig som det nyklassiske bibliotekets forfinede grønne flater får kirkens fromme røde teglstein til å virke nesten tarvelig. Y-blokka tar rommet fra Deichman og danner med sin modernisme en hard, men interessant kontrast til de to eldre byggene. Nei, det moderne Norge er ikke noe harmoniprojekt.

Trefoldighetskirken og Deichman er viktige Oslo-bygg. Interessante bygg i internasjonal sammenheng er de imidlertid ikke. Det finnes nygotiske kirker og nyklassiske biblioteker i de fleste større byer. Viksjøs regjeringskvartal er derimot enestående. Bare Oslo har denne arkitekturen med denne typen utsmykking.

Det er høst i sosialdemokratiet. Regjeringskvartalet ble bygget for å gi materiell form til det viktigste fellesprosjektet i norsk historie. Nå skal det rives og erstattes av et nytt regjeringsanlegg som har enda større dimensjoner, og som omformer Oslos fysiognomi enda mer radikalt enn hva Viksjøs anlegg gjorde. Rivingen av den solide Y-blokka, som kom nær uskadd fra 22. juli-attentatet, skal etter planen starte i oktober 2019. Høyblokka sies å være reddet, etter voldsom mobilisering. Men dette er et narrespill. Som landemerke og symbolbygg forsvinner den, omkranset som den blir av massive kontorbygg i samme høyde som Høyblokka har i dag. For at den ikke skal forsvinne helt, legges det ytterligere fire etasjer på bygget som en gang dominerte Oslo. Viksjøs hovedverk er også tidligere blitt dårlig behandlet. Høyblokkas førsteetasje ble bygget igjen, slik at bygget ikke lenger svevde i luften. I 1990 la man til to etasjer, og dermed forsvant den organisk skulpturerte toppetasjen med det berømte heishuset og statsrådssalen. Den utskjelte kasseformen fikk regjeringsbygget først ved ombyggingene. Restaureringen etter terrorangrepet kunne gitt anledning til å tilbakeføre bygget til dets opprinnelige skjønnhet og originalitet. I stedet fortsetter man å bygge det om til et anonymt høybygg.

De to sårede kjempene står fortsatt på Norges Akropolis. Det er spøkelsesbygg som bærer med seg glemte fortellinger og drømmer. Skal vi lære noe av dem, må vi spørre dem ut. Byggene var funksjonelle, men det er også representasjonsbygninger skapt som svar på et tilsynelatende uløselig paradoks: Hvordan skape et varig monument over en antimonumental kultur? Aldri var statsretorikken mer lavmælt enn i Gerhardsen-staten. Dette var generasjonen som bygde landet. Saklighet og presisjon var honnørordene i *En del elementære logiske emner*, en lærebok for examen philosophicum av filosofen Arne Næss som kom ut i 1947 og som i tretti år dannet inngangsportalen til det norske universitetet. Viksjø og Gerhardsen hadde ingen sans for pompøs monumentalarkitektur, slik den ble praktisert i tidens totalitære stater, av Hitler, Mussolini og Stalin. Samtidig ville både arkitekt og byggherre markere avstand til den amerikanske kapitalismens «corporate aesthetics», representert ved Mies van der Rohes kontorarkitektur.

Viksjø løste disse utfordringene med sober og ren linjedragning, lavmælt og integrert utsmykking og et særegent materialvalg. Statsmakten ble ikke kledd i marmor eller stål og glass, men i sandblåst naturbetong, et splitter nytt materiale som Viksjø og ingeniøren Sverre Jystad hadde utviklet og patentert. Elvegrus fra Hønefoss-traktene ble blandet i sementen. Den kunstneriske utsmykkingen ble sandblåst inn i betongen og vinner dermed en særegen taktilitet. Kunsten er ikke overflate, men inngår i bygningsmassen og inviterer til berøring. Til å virkeliggjøre denne helt uprøvde formen for utsmykking engasjerte Viksjø kunstnerne Carl Nesjar, Inger Sitter, Odd Tandberg, Tore Haaland, Kai Fjell, Hannah Ryggen og Pablo Picasso. Verdensberømtheten Picasso fortsatte, uten godtgjørelse av noe slag, samarbeidet med Nesjar og Viksjø fram til Y-blokka sto ferdig i 1969, og han preget regjeringskvartalet gjennomgripende med sin kunst. Den gamle avantgardisten og sosialisten må ha vært dypt fascinert av visjonen om kunst i en uopløselig enhet med arbeidsliv og arkitektur. Byggeprosessen begynte i 1956, og arbeidere og kunstnere jobbet side om side, etasje for etasje. Til tross for eller på grunn av at budsjettet var beskjedent og staten sparsommelig, kunne den norske regjeringen flytte inn allerede i 1958. Alt var gjennomtenkt. Regjering og statsadministrasjon fikk ikke bare et nytt bygg. Hele interiøret var spesialdesignet og gitt et moderne uttrykk: Kontorstoler, møtestoler, skrivepult, møtebord, dørhåndtak, lamper og armatur.

Etterkrigstiden var en storhetstid for norsk og skandinavisk design, og radikaliteten i den estetiske revolusjonen på Hammersborg fjernet samtiden. En så organisk enhet av kunst, design og arkitektur hadde man ikke sett på flere hundre år. Arkitekturkritikken trakk paralleller til gotikkens katedraler og antikkens templer.¹

Kunstnerne var seg bevisst at det var offisielle bygninger de utsmykket. Motivene er abstrakte eller allmenmenneskelige, tegnestilen svevende, lett og underfundig. Picasso slo an tonen. Selv Hannah Ryggens tepper er mer drømmende-utopisk enn polemiske. Byggverket er budskapet. Viksjøs *Gesamtkunstwerk* handler om demokrati fundert i hardt arbeid og folkelig nøysomhet, om det nasjonale i samspill med det internasjonale, og om teknisk sofistikert statsstyre. Høyblokka og Y-blokka hyller ikke utopien og knapt nok fremskrittet, byggene er snarere en hyllest til redskapene for fremskritt, det vil si til den intelligente og rasjonelle statsstyringen. Høyblokkas rasterfasade er et nikk til byråkratiets arbeidsmåter, til rutepapiret og arkivhyllene. I 1969 fant Høyblokka sin make i Y-blokka, også den reist i naturbetong og utsmykket av Nesjar og Picasso. Høyblokkas faste rektangel spiller seg i det lave kontorbyggets langstrakte og elegante kurver og danner en uopløselig enhet.

¹ Christian Norberg-Schulz referert i Hugo Lauritz Jenssens utmerkete bygningsbiografi for Høyblokka. (Oslo, Press forlag 2014; side 102).

Katja Høsts postkort med motiver fra Regjeringskvartalet kommenterer historieløsheten i norsk kulturforvaltning, slik den ytrer seg i behandlingen av Viksjøs regjeringskvartal. Hva slags minnepolitikk er det som fullfører terroristens forsett om å sprengte bort velferdsstatens monumenter? Hvordan kan man tillate rivning av en unik arkitektur som forvalter det moderne Norges historie og erfaring på en så dyptpløyende måte? Andre land feirer kulturarven med postkort og frimerker. Norge river sine monumentalbygg. Høst gir avkall på de virkemidlene som arkitekturfotografiet gjerne bruker for å få bygninger til å virke vakre, kostbare og prangende. Her er ingen vidvinkel, blå himmel eller sterke farger. Hun går tett på naturbetongen og viser dens taktilitet. Fotografienes lavmælte og dokumentariske stil er i tråd med estetikken som dokumenteres. Det samme gjelder den arkivhulleaktige presentasjonen i postkortstativer.

I sin sjenerte monumentalitet minner Høyblokka og Y-blokka oss om en stat som hadde sjel. De lange rekkene av identiske kontorer uttrykker både likhet og individualitet. I Gerhardsens regjeringskvartal hadde hver byråkrat og politiker sitt kontor, og størrelsen lå fast, nesten uavhengig av rang. Noen linjer i norsk historie og kultur som er mye eldre enn sosialdemokratiet, kulminerte her: luthersk beskjedenhet, pliktfølelse og tillit til staten som problemløser. Der du sitter på trappen, må du tenke deg at bak hvert vindu arbeider det en stillferdig byråkrat. I lunsjpausen brytes tausheten av matpapir som knitrer, og lavmælte samtaler om skøytetider og lange skiturer og om livet på hytta, den som er uten strøm og innlagt vann, og ligger lengst mulig vekk fra folk. Slik blir det ikke i det nye Regjeringskvartalet. Dagens byråkrater skal ut i åpne landskap og inn i møterom, og de skal organiseres og motiveres med doktriner importert fra markedsøkonomiens mønsterland.

Siden Friedrich Hegel holdt sine forelesninger om estetikk i Berlin på 1820-tallet, vet man at kunsten og arkitekturen uttrykker menneskenes historiske liv. Den gir varig form og uttrykk til tidens tenkning, sensibilitet og politiske prosjekter. Statsbygg har det siste året fylt både medieoffentligheten og byrommet i Oslo med modeller og simuleringer av sitt planlagte nye regjeringskvartal. Hvordan ønsker Solberg-staten å framstå? Hva slags makt er det som utfoldes her? Hva kan vi som borgere av den norske stat, lære om den orden vi er en del av, ved å studere disse prospektene?

Erling Viksjøs Regjeringskvartal er et renskåret vinterlandskap. Viksjø bygde norske fjell, bygninger skapt for å virke i og preges av norsk klima og virkelighet. Katja Høst tar fotografier av bygg som lever, og som kan dø. Hun fotograferer monumentet som prosess, som *durée*, eller varighet i filosofen Henri Bergsons forstand. Dette er arkitekturfotografi som lar oss erfare tid som noe irreversibelt og pregende.

I datamanipulasjonene til Statsbygg og konkurransevinneren Urbis tar vi derimot et fiktivt tigersprang ut av tiden, til en evig forsommer, der solen alltid skinner på regjeringskvartalet, der plenene er grønne og trærne alltid blomstrer. Prosjektet ligner et typisk internasjonalt kontorkompleks, bortsett fra at det bygges uvanlig tett og massivt. Fem tusen arbeidsplasser – tilsvarende en hel liten norsk by – skal inn i et kvartal midt i Oslo. Som på den tidligere flyplassen Fornebu er enkelte bygg gitt uvanlige digitalt skapte former som antyder forbindelser til en stedløs digital kunnskapskultur. Gerhardsens regjeringskvartal har et nakent og ærlig uttrykk. Den utsmykkede naturbetongen bærer alt. Det du ser er alt som er. Solbergs regjeringskvartal følger derimot den digitale kulturen i å tildekke funksjonell «hardware» med menneskevennlig «software». Stålmonstrene dekkes med torvtak. De mest gedigne kontorbyggene Norge har sett, plasseres i det som på modellene ser ut som et innbydende parkmiljø. Men de små grønne flekkene skal tjene som lufteareal for tusenvis av byråkrater, og vil være gjørme og is mye av året.

Har Solberg-staten sjel? Er det nye regjeringskvartalet noe mer enn et sted der den globale kapitalismen kan mellomlande? Det er vanskelig å spore en tydelig identitet i prosjektet. Høyhusene kunne rommet mye og ligget hvor som helst. Noen markering av deltakelse i nasjonen som demokratisk prosjekt lar seg ikke spore. De grønne takene hilser neppe bakover til nasjonalromantikkenes torvtak, til det blir skalaforskyvningen fra stabbur til regjeringskvartal for absurd. Bare prosjektets urovekkende dimensjoner minner om finansieringskilden, som er Oljefondet, og at vi er i Norge: det nyrrike Norge.

